

А.О. Азарова, к.т.н., доц.; Д.М. Бершов, асп.

РОЗРОБКА МЕТОДУ ФОРМАЛІЗАЦІЇ СППР ЩОДО ІНВЕСТУВАННЯ НА БАЗІ НЕЙРОННОЇ МЕРЕЖІ ХОПФІЛДА

Розроблено структурну та математичну модель СППР для визначення ризикованості інвестиційного проекту. Обґрунтовано ефективність та використано апарат нейронної мережі Хопфілда для формалізації побудов аної СППР.

В останнє десятиліття спостерігається бурхливий розвиток нейромережових технологій в різних галузях людської діяльності.

На сучасному етапі застосування багатьох математичних апаратів для вирішення фінансових задач є доволі ефективним, зокрема теорії нечітких множин, порогових елементів, генетичних алгоритмів тощо. Однак застосування кожного з вищезазначених апаратів не позбавлено своїх вад. Наприклад, нечіткі множини потребують на визначення і обґрунтування виду і форми функцій належності; порогові елементи – на обробку потужних масивів експертної інформації; генетичні алгоритми вимагають складного настроювання.

Інтелектуальні економічні системи на основі штучних нейронних мереж дозволяють з успіхом вирішувати проблеми класифікації економічних об'єктів, виконання прогнозів, оптимізації, асоціативної пам'яті і керування господарськими суб'єктами. Традиційні підходи до вирішення цих проблем не завжди володіють необхідною гнучкістю. При цьому широкий спектр економічних задач виграє від використання нейромереж, оскільки їх специфічність полягає у необхідності врахування неповної або спотвореної інформації. При цьому задача класифікації економічних суб'єктів значно ускладнюється.

Нейронні мережі, зокрема мережа Хопфілда, дозволяють просто і ефективно розв'язувати задачу класифікації та відтворення образів за

неповною і спотвореною інформацією. Невисока ємність мереж (кількість образів, що запам'ятовується) пояснюється тим, що мережі не просто запам'ятовують образи, а дозволяють проводити їхнє узагальнення за критерієм максимальної правдоподібності. Легкість побудови програмних і апаратних моделей роблять ці мережі привабливими для багатьох практичних застосувань, зокрема у фінансовому менеджменті.

Найбільш вагомими здобутки в галузі нейрофізіології належать: Уоррену Маккалоху (Warren McCulloch) та Уолтеру Піттсу (Walter Pitts) – роботи про штучні нейрони і моделі нейронних мереж на електричних схемах; Дональду Хеббу (Donald Hebb) – проблематика налаштування синаптичних зв'язків; Натаніелу Рочестеру (Nathaniel Rochester) – програмні моделі штучних нейромереж; Джону фон Нейману (John von Neumann), який запропонував імітацію простих функцій нейронів із використанням вакуумних трубок; Джон Хопфілд (John Hopfield) – роботи щодо відновлення по спотвореному образу найближчого до нього еталонного з використанням нейромереж.

Дані роботи надають початкове розуміння механізму природного мислення, де збереження інформації відбувається у вигляді образів [1].

Для багатьох економічних задач, оскільки не обґрунтовано інших домінуючих підходів, вибір оптимального методу прийняття рішення повинен здійснюватись згідно із суттю задачі. Необхідно намагатися зрозуміти можливості, передумови й галузь застосування різноманітних підходів і максимально використовувати їх додаткові переваги для подальшого розвитку інтелектуальних систем.

Отже, метою наукового дослідження є оцінка ефективності застосування нейронних мереж для прийняття рішення щодо доцільності інвестування з урахуванням ризику.

Багато задач класифікації економічних об'єктів можуть бути розв'язані як задачі нейронних мереж, в яких не використовуються парадигми навчання з “учителем” або без нього. У таких мережах вагові коефіцієнти синопсисів розраховуються одноразово перед початком

функціонування мережі на основі інформації про еталони. Все навчання мережі зводиться саме до цього розрахунку. З одного боку, подання апріорної інформації можна розцінювати як допомогу “учителя”, а з іншого боку, мережа, фактично, запам’ятовує зразки еталонів до того, як на її вхід надходить інформація щодо реального об’єкту, і не може змінювати свою поведінку. Отже, не можна стверджувати наявність зворотного зв’язку з “учителем”. Найбільш відомою мережею з подібною логікою є мережа Хопфілда, що використовується для організації асоціативної пам’яті.

Таким чином, у статті пропонується класифікацію інвестиційних об’єктів за різними критеріями поділу здійснювати за допомогою нейронної мережі Хопфілда. Для цього автори побудували відповідну систему підтримки прийняття рішення [2], структура якої розглядається як нейронна мережа з виходами, що являють собою різні інвестиційні стратегії – R_j ($j = \overline{1, 3}$) та вхідними нейронами – x_i ($i = \overline{1, 10}$), які є параметрами, що оцінюють процес інвестування.

В розробленій СППР щодо оцінювання інвестиційного проекту (див.рис.1) було використано такі оцінювальні параметри об’єкта інвестування: коефіцієнт Бівера (x_1), моделі Альтмана (x_2), Ліса (x_3), Таффлера (x_4), що використовуються з метою прогнозування ймовірності банкрутства підприємства, а також якісні показники: рівень професіоналізму (x_5) та порядність суб’єкта інвестування (x_6), значення яких оцінюються з використанням експертним шляхом.

Одночасно з оцінкою об’єкта інвестування проводиться й оцінка самого інвестиційного проекту за допомогою показників: чистої приведеної вартості (NPV) (x_7), внутрішньої ставки доходності (IRR) (x_8), індексу прибутковості (PI) (x_9), та періоду окупності (PP) (x_{10}) даного інвестиційного проекту. Таким чином, дана СППР використовує 10 оцінювальних параметрів, що різноманітні за своєю природою (кількісні та якісні показники). Проте, нейронні мережі працюють лише з кількісними показниками, що

зумовлює необхідність перетворення якісних у кількісні, як це запропоновано в роботі [3].

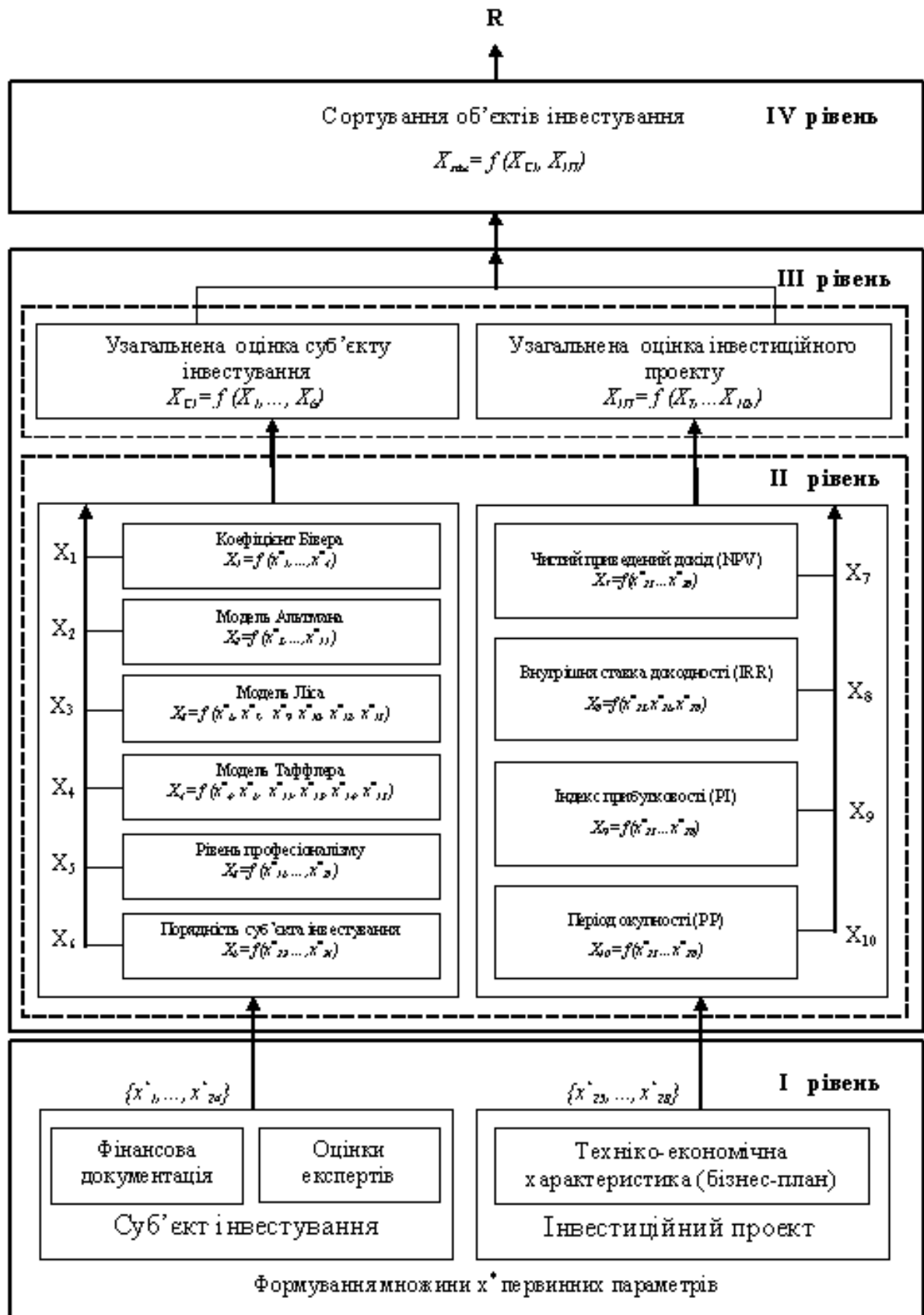

Рис.1. Структурна ієрархічна модель СППР щодо оцінки інвестиційного проекту

З метою формалізації даної системи авторами використано нейронну мережу Хопфілда, яка дозволить виконати співставлення образу вхідного вектора $\mathbf{X}=(x_i)$, ($i = \overline{1, 10}$), що описує інвестиційний проект, з найближчим еталонним вектором, що описує конкретну інвестиційну стратегію R_j ($j = \overline{1, 3}$).

На першому етапі визначаються j діапазонів значень змінення оцінювальних параметрів x_i , кількість яких $j=3$ співпадає з кількістю інвестиційних стратегій на виході. Це зумовлює достатній з економічної точки зору рівень точності прийняття рішення. Запропонована СППР дозволяє класифікувати ІП за трьома інвестиційними стратегіями, яким відповідають такі значення ризиків R_j : R_1 – мінімальний рівень ризику: інвестування доцільне; R_2 – середній рівень ризику: інвестування можливе в разі застосування методів зниження ризику; R_3 – високий рівень ризику: інвестування недоцільне. За допомогою експертних методів (методу парних порівнянь Сааті), шляхом проведення анкетного опитування працівників відділів кредитного аналізу банківських установ м.Вінниці було обґрунтовано граничні значення оцінювальних показників, згідно з якими можна розбити інтервал значень кожного з 10 оцінювальних параметрів на три діапазони: Н – низький, С – середній та В – високий характеристичний рівень показника (табл. 1).

Таблиця 1

Діапазони зміни оцінювальних параметрів x_i

Параметр	Назва параметру	Діапазон	Характеристичний рівень показника
x_1	Коефіцієнт Бівера	до 0,2 0,21-0,4 0,41 і більше	Високий Середній Низький

x_2	Модель Альтмана	до 1,8 1,8-2,99 3,0 і більше	Високий Середній Низький
x_3	Модель Ліса	до 0,037 0,038-0,057 0,058 і більше	Високий Середній Низький
x_4	Модель Таффлера	до 0,2 0,21-2,99 3,0 і більше	Високий Середній Низький
x_5	Рівень професіоналізму	9-12 5-8 0-4	Високий Середній Низький
x_6	Порядність об'єкта інвестування	9-12 5-8 0-4	Високий Середній Низький
x_7	Чистий приведений дохід (NPV)	9-12 5-8 0-4	Високий Середній Низький
x_8	Внутрішня ставка доходності (IRR)	9-12 5-8 0-4	Високий Середній Низький
x_9	Індекс прибутковості (IP)	9-12 5-8 0-4	Високий Середній Низький
x_{10}	Період окупності (PP)	9-12 5-8 0-4	В – короткотривалий С – середня тривалість Н – довготривалий

За допомогою експертних даних та спектрального методу обробки експертної інформації [4] було обґрунтовано 18 еталонних образів для нейронної мережі, які відображають специфіку трьох інвестиційних стратегій R_j ($j = \overline{1, 3}$) (табл. 2).

Як відомо [1], мережі Хопфілда працюють з числовими значеннями «1» та «-1», тому після отримання рівнів показників (високий, середній, низький), автори для застосування алгоритму Хопфілда при формалізації СППР пропонують здійснити кодування значень показників звичайним двійковим кодом. Формат коду повинен складатися з двох цифр, що дозволяє

закодувати 4 ($2^2 = 4$) можливих значення оцінювального параметру. При цьому зазначимо, що інвестиційний проект характеризується лише трьома стратегіями R_j ($j = \overline{1, 3}$) на виході СППР, тобто є потреба у кодуванні лише

Таблиця 2

Еталонні зразки для інвестиційних стратегій R_j ($j = \overline{1, 3}$)

x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}	R
-1 -1	-1 -1	-1 -1	-1 -1	-1 -1	-1 -1	-1 -1	-1 -1	-1 -1	-1 -1	R_3
-1 -1	-1 1	-1 -1	-1 1	-1 -1	-1 1	-1 -1	-1 1	-1 -1	-1 -1	
-1 -1	-1 -1	-1 1	-1 -1	-1 -1	-1 -1	-1 1	-1 -1	-1 1	-1 -1	
-1 -1	-1 -1	-1 -1	-1 1	-1 -1	-1 -1	-1 -1	-1 1	-1 -1	-1 -1	
-1 -1	-1 1	-1 -1	-1 -1	-1 1	-1 1	-1 -1	-1 -1	-1 1	-1 -1	
-1 -1	-1 1	-1 -1	-1 1	-1 -1	-1 1	-1 -1	-1 1	-1 -1	-1 -1	
-1 1	-1 -1	-1 -1	-1 1	-1 1	-1 1	-1 1	-1 1	-1 1	1 1	R_2
-1 1	-1 -1	-1 1	1 1	-1 1	-1 1	-1 1	1 1	-1 1	1 1	
-1 1	-1 -1	-1 1	-1 1	1 1	-1 1	-1 1	-1 1	-1 1	-1 1	
-1 1	-1 1	-1 1	1 1	-1 1	-1 1	-1 1	-1 1	-1 1	1 1	
-1 1	-1 -1	-1 1	-1 1	1 1	-1 1	-1 1	1 1	-1 1	-1 1	
-1 1	-1 1	-1 1	1 1	-1 1	-1 1	-1 1	-1 1	-1 1	1 1	
-1 1	1 1	-1 1	1 1	-1 1	1 1	-1 1	1 1	-1 1	1 1	R_1
-1 1	-1 1	1 1	1 1	-1 1	-1 1	1 1	1 1	1 1	-1 1	
1 1	1 1	-1 1	-1 1	1 1	1 1	-1 1	-1 1	-1 1	1 1	
1 1	-1 1	1 1	-1 1	1 1	-1 1	1 1	-1 1	1 1	-1 1	
1 1	-1 1	1 1	1 1	1 1	-1 1	1 1	1 1	-1 1	1 1	
1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	1 1	

трьох рівнів показників, як запропоновано у табл. 3.

Таблиця 3

Кодування діапазону зміни оцінювальних параметрів СППР

Діапазон значень	Код для мережі
------------------	----------------

	Хопфілда
Низький показник	-1-1
Середній показник	-1 1
Високий показник	1 1

На останньому етапі роботи нейронної мережі Хопфілда відбувається процес співставлення вхідного вектора X , що характеризує реальний інвестиційний проект, з 18 еталонними зразками, по 6 наборів з яких описують кожну з трьох інвестиційних стратегій R_j . Це дозволяє визначити найбільш типовий еталонний образ, що дозволяє прийняти рішення щодо належності цього інвестиційного проекту до певної інвестиційної стратегії, а отже і подальшої доцільності інвестування.

Таким чином, алгоритм роботи СППР щодо інвестування є таким:

1. На вхід СППР подаються значення x_k^* ($k = \overline{1, 28}$) первинних показників, які використовуються для розрахунку x_i ($i = \overline{1, 10}$) оцінювальних параметрів.
2. Значення оцінювальних параметрів x_i співставляються з діапазонами значень, представленими у табл. 1, та описуються конкретним характеристичним рівнем.
3. Характеристичному рівню оцінювального параметру присвоюється відповідний двійковий код, запропонований у табл.3, тобто формується образ (вхідний вектор), який складається з 20 цифр «1» та «-1».
4. Нейронна мережа виділяє найбільш близький даному вектору еталон – ідеальний образ, який і видається на виході СППР.
5. Ідентифікується стратегія, що відповідає цьому образу згідно з табл.2, та відповідно приймається рішення щодо доцільності інвестування.

Кроки 4 і 5 запропонованого авторами алгоритму були реалізовані за допомогою математичного пакету MathLab 7.0, фрагмент лістингу програми якого наведено нижче.

$$T=[-1 -1]$$


```

-1 -1 -1 1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 -1
-1 -1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 -1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 1 -1 -1
-1 -1 -1 -1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 -1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 -1
-1 -1 -1 1 -1 -1 -1 -1 -1 1 -1 1 -1 -1 -1 -1 -1 1 -1 -1
-1 -1 -1 1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 -1
-1 1 -1 -1 -1 -1 -1 1 -1 1 -1 1 -1 1 -1 1 -1 1 1 1
-1 1 -1 -1 -1 1 1 1 -1 1 -1 1 -1 1 1 1 -1 1 1 1
-1 1 -1 -1 -1 1 -1 1 1 1 -1 1 -1 1 -1 1 -1 1 -1 1
-1 1 -1 1 -1 1 1 1 -1 1 -1 1 -1 1 -1 1 -1 1 1 1
-1 1 -1 -1 -1 1 -1 1 1 1 -1 1 -1 1 1 1 -1 1 -1 1
-1 1 -1 1 -1 1 1 1 -1 1 -1 1 -1 1 -1 1 -1 1 1 1
-1 1 1 1 -1 1 1 1 -1 1 1 1 -1 1 1 1 -1 1 1 1
-1 1 -1 1 1 1 1 1 -1 1 -1 1 1 1 1 1 1 -1 1
1 1 1 1 -1 1 -1 1 1 1 1 1 -1 1 -1 1 -1 1 1 1
1 1 -1 1 1 1 -1 1 1 1 -1 1 1 1 -1 1 1 1 -1 1
1 1 -1 1 1 1 1 1 1 -1 1 1 1 1 1 -1 1 1 1
1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1]’;
net=newHop (T);
X={[-1 -1 -1 1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 -1 -1 -1 1]’};
[a,b,c]=(net, {1 100}, {},X);
a{100}
ans = -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 1 -1 -1 -1 1

```

На базі даних відділу кредитного аналізу ВАТ “Райффайзен банк Аваль” було проаналізовано 300 інвестиційних проектів. У вищевикладеному лістингу програми проілюстровано результати роботи з одним із цих проектів.

Отже, аналізований проект відповідає стратегії R₃ з високим рівнем ризику, тому інвестування є недоцільним.

Порівнюючи результати роботи банку з 300 інвестиційними проектами із результатами, що отримані за допомогою вищеописаної СППР,

було доведено адекватність запропонованого підходу, оскільки вони є аналогічними. Проте, збиткові на практиці проекти, що банком були визнані як такі, що мають середній ступінь ризику, запропонована СППР визнала як такі, що належать до стратегії R_3 , тобто недоцільними до інвестування, що безсумнівно засвідчує перевагу побудованої СППР в аспектах якості та точності.

Отже:

1. Підтверджено гіпотезу авторів про доцільність застосування нейронної мережі Хопфілда для ідентифікації стратегії інвестування у побудованій СППР.

2. Запропоновано метод визначення інвестиційної стратегії R_j та відповідний алгоритм прийняття рішення у такій СППР.

3. Запропонована СППР дозволяє з підвищеною точністю та якісно оцінити ймовірність банкрутства суб'єкта інвестування та доцільність інвестування у такий проект.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Круглов В.В., Борисов В.В. Искусственные нейронные сети. Теория и практика. – М.: Горячая линия-Телеком, 2002. – 382 с.
2. Азарова А.О. Бершов Д.М. Моделювання системи підтримки прийняття рішень щодо оцінювання ефективності інвестиційних проектів на основі нечіткої логіки // Механізм регулювання економіки. СумДУ. – 2006. – №1. – С.168–177.
3. Розробка математичних моделей для складання оптимального інвестиційного портфеля банку: Звіт з НДР (останній) / Вінницький державний технічний університет. – №47/03; інв.№0199U000015.–В., 1999. – 41с.
4. Тоценко В.Г. Методы и системы поддержки принятия решений. – К.: Наукова думка, 2002. – 381 с.

Дані матеріали рекомендовані до відкритого друку кафедрою інформаційного менеджменту (ІМЕН) Вінницького національного технічного університету.

Азарова Анжеліка Олексіївна – доцент, **Бершов Дмитро Миколайович** – аспірант.

Кафедра інформаційного менеджменту, Вінницький національний технічний університет

Довідка про авторів

Прізвище	Азарова
Ім'я	Анжеліка
По батькові	Олексіївна
Вчена ступінь	Кандидат технічних наук
Вчене звання	Доцент
Місце роботи	Вінницький національний технічний університет
Посада	Заступник директора по науковій роботі Інституту менеджменту ВНТУ
Робоча адреса	21021, м.Вінниця, вул. Хмельницьке шосе, 95
Телефон	8-(0432)46-43-21
Факс:	-
E-mail:	aza@vstu.vinnica.ua
Прізвище	Бершов
Ім'я	Дмитро
По батькові	Миколайович
Вчена ступінь	-
Вчене звання	Аспірант
Місце роботи	ВАТ «Райффайзен банк Аваль»
Посада	Провідний економіст відділу кредитного аналізу
Робоча адреса	21021 м. Вінниця, вул. Келецька 78А, кв.37
Телефон	-
Факс:	-
E-mail:	200ddd@rambler.ru